DÖNÜŞÜMÜN ÖZNESİ OLARAK KENT MERKEZLERİ VE DOĞAL ÇEVRE

PROF. DR. SADETTİN ÖKTEN

ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ



ESENLER BELEDİYESİ

Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Yayınları: **48**
Şehir Yayınları: **29**

Esenler Belediyesi Adına İmtiyaz Sahibi:
M. Tevfik GÖKSU

Editörler
Hasan TAŞÇI
Aynur ATMACA CAN
M. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER

Yayın Koordinatörü
Cihan DİNAR

Kitap Tasarımı
Abdullah Serhat

ISBN: 978-625-95251-3-6

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 47884

1. Baskı
İstanbul, Kasım 2024

Basım
Ömür Baskı Ambalaj A.Ş.
Yakuplu Mah. Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad.
No: 20/1 34524 Beylikdüzü/İstanbul
Sertifika No: 47944

Eserin tüm yayın hakları Esenler Belediyesi'ne aittir.
Kitapta yer alan yazılardan yazarları sorumludur.

ESENLER BELEDİYESİ

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ

Taksim Meydanını Değişim ve Kimlik Üzerinden Okumak

Topçu Kışlası, Cumhuriyet Anıtı, Gezi Parkı, AKM, Taksim Camii

Aynur Atmaca Can*

Zehra Aydın**

Giriş

Şehrin arka planında tarih boyunca onun toplumsal hâfızanın bir ürünü olması gerçeği görünmektedir. Bu bağlamda, şehrin biçimsel ve işlevsel boyutunun incelenmesinden ayrı veya birbiriyle ilişkili olarak; her toplumun duygu, düşünce, inanç, kültür, değer gibi unsurlarını ele alan kimlik olgusu ifâde bulmaktadır. Aktarılan değerler tarih boyunca her dönemde ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklarla, şehrin meydanlarına sokaklarına, caddelerine, konutlarına kısaca şehre özgü yapısal unsurlarına ve dokusuna geçmektedir.

Odak noktası olarak meydanlar kentsel algısı, toplumun ortak eylemlerde bulundukları ve buluşma, karşılaşma, dinlenme, eğlenme gibi birçok eylemi yerine getirebildikleri yer olarak düşünülmektedir. Meydanlar, her dönemde farklı işlevlere sahip olmuş ve farklı misyonlar edinmiştir. Bu anlamda kent kimliğini ve kolektif hâfızayı yansıtacak şekilde gelişim gösterirken; yine bu durum kentsel ve politik atmosfere göre farklı işlevleri yerine getirmesine neden olmuştur. Meydanları, bulunduğu ülkenin, şehrin ve toplumun beklentilerini, hayat tarzını, sosyokültürel gelişmelerini ve siyâsî taleplerini karşılamak için en çok tercih edi-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Bölümü.

** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Doktora Programı Öğrencisi.

len kentsel mekânlardan biri olarak okumak mümkündür (Taşçı, 2021).

Meydanlar, bulundukları şehre bir imaj yaratarak, buluşma yeri olma, fiziksel ve sosyal çevrenin gelişmesine katkı sağlayan aktivitelerle bir merkez konumunda bulunurlar. Meydanlarda bulunan ve çevreleyen kentsel binalar, anıt, heykel, çeşme gibi estetik değeri bulunan yapıların sergilendiği bir vitrin olabilmektedir (Aslan, 2006: 44). İstanbul'da meydan ve kentsel kimlik üzerine düşünüldüğünde ilk akla gelen yer Taksim Meydanı'dır (Taşçı, 2021: 221). Benzer bir ifâdeyle, İstanbul'da bulunan meydanlar arasında en çok tartışılan ve askerî, siyasal, sivillerin toplanma alanı, tören ve gösteri mekânı olarak en çok tercih edilen alanın Taksim Meydanı olduğu söylenmektedir (Erder, 2018: 71). Meydan, 19. yüzyıldan itibaren sürekli dönüşümler ve kentin gelişimine paralel olarak değişimler yaşayarak bugünkü kimliğine bürünmüştür.

Bu çalışma, Taksim Meydanı'nın mekânsal, sosyal ve kültürel özelliklerini kent estetiği ve kentsel kimlik bağlamında ele alarak, günümüzde değişen ve yeni yüklenen işlevlerini belirlemeye çalışmaktadır. Bu anlamda Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte Taksim Meydanı'nın değişen yönünün kentsel mekâna ve şehir kimliğine yansımasının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Taksim Meydanı'nın farklı dönemler boyunca taşıdığı izlerin mekânsal ve toplumsal yapının değişimi üzerinden yapı, biçim, anlam ekseninde okunmasına gayret edilmektedir.

Beyoğlu Bölgesi

Beyoğlu, 18. yüzyıla kadar "Pera Bağları" olarak da anılmasına sebep olan bağlar ve meyve bahçeleri ile kaplı; Avrupalı varlıklı sefirlerin ve Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin bahçeler içinde geniş konaklarda yaşadığı bir üst sınıf ikamet bölgesi olarak gelişim göstermiştir (Özbek, 2021: 38). Pera, Yunancada "karşı kıyı, öte yaka, diğer taraf" anlamlarına gelmektedir. Beyoğlu ise adını 16. yüzyılda Venedik Balyozu'nun yazlık konutunu burada inşâ etmesiyle al-

mıştır. Tarihî kayıtlarda "Pera" kelimesi bugünkü Beyoğlu bölgesi için kullanılırken; bazı gezginlerin anlatılarında Galata ve Beyoğlu için ortak bir ad olarak kullanıldığı görülmüştür (Akın, 2011: 83). Beyoğlu bölgesi, 16. yüzyıldan itibaren kırlar, üzüm bağları, mezarlıklar ve az yerleşim alanı olarak süregelirken 19. yüzyıldan itibaren büyük bir değişim geçirmiştir (Özbek, 2021: 36).

Beyoğlu, uzun yıllar Osmanlı İstanbul'unun Batı Avrupa medeniyetinin simgesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda yaşadığı toprak kayıpları ve yenilgiler, siyasal gücünün zayıflamasına neden olurken diğer taraftan Batı'nın dikkatini çeken bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimle birlikte Osmanlı yönetim kadrolarında bazı değişikliklerin yapılması ve Batı ile ticârî ilişkilerin gelişmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Avrupa'nın büyük devletlerinden İngiltere ve Fransa'nın kapitülasyonlardan sağladıkları ayrıcalıklarla yabancı tüccarlar ve Galata'da ikamet eden Levantenler için bu bölge ticâret ve finans burjuvazisinin odak noktası hâline gelmiştir (Akın, 2011: 3; Özbek, 2021: 36).

Beyoğlu'ndaki eski Fransızca adı Grande Rue de Pera olan, Müslüman nüfus tarafından ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî dilinde Cadde-i Kebir (Büyük Cadde) olarak adlandırılan cadde boyunca yabancı elçilikler kurulmuş, kiliseler yapılmış ve yaşam bu elçiliklerin çevresinde gelişmeye başlamıştır (Can, 2012: 14; Freely & Freely, 2014: 9; Özbek, 2021: 36). Kazgan'ın (2005: 80) ifâde ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu 1871 yılında mâlî ve iktisâdî bir dönüm noktası yaşamış; İstiklal Caddesi ve Bankalar Caddesi'nin günümüze kadar ulaşan iş ve eğlence yerlerinin ilk yapılaşması bu dönemde meydana gelmiştir. Beyoğlu ve özellikle Galata, 19. yüzyılın başında Batılı bir kente dönüştürülme çabalarıyla yeniliklerin yapıldığı bir bölge olmuştur. Bunlar arasında, kentin altyapısını geliştirmek, sokak tabelaları yerleştirmek, 1857'de Altıncı Daire-i Belediye'nin kurulması, 1869'da tek hatlı tramvayın açılması (Galata Köprüsü'nden Ortaköy'e kadar giden hat), 1876 yılında Karaköy'den Grand Rue de Pera'ya yolcu taşıyan yeraltı fünikülerinin açılması gibi yenilikler sayılmaktadır (Freely ve Freely, 2014: 22-23).

18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da büyük askerî kışla inşaatları hâkim olmuş; büyüklükleri, farklı ölçekleri ve üslûplarıyla bu yapılar reformcu padişahların getirdiği yeni düzenin simgeleri olarak yorumlanabilir (Ökten & Can, 2002: 550). Nefsi İstanbul dışında şehir silüetinin belirleyici göstergeleri olarak özellikle 19. yüzyıl içinde İstanbul kültür hayatına katılan bu kütlesel yapılar, şehre yabancı âdeta dönemin gökdelenleri gibi görülmektedir (Kuban, 2021: 428). Kışlalar, eski şehir dışında, yoğun yerleşmelerden uzakta yapılmış ve şehrin gelişiminin belirleyicisi olmuşlardır. Aynı zamanda, Beyoğlu'ndaki yerleşimin nerede bittiğini gösteren ve şehrin her yerinden görülebilen yapılar olmuştur. Nitekim Taksim Topçu Kışlası, arkasında Taşkışla, Gümüşsuyu Kışlası ve Harbiye'de Askerî Okulun konumlarına bakıldığında Taksim alanının kenarında yer aldıkları izlenebilmektedir (Gülersoy, 1986: 6; Ökten ve Can, 2002: 554).

Dönemin hâfızalarda canlanması için bir hatıratı aktaran Pamuk (2019: 334) Gerard de Nerval'ın *Doğu'ya Yolculuk* adlı kitabının İstanbul bölümünden bahseder. 1843'te İstanbul'a gelen şâirin, Galata Mevlevîhânesi'den Taksim Meydanı'na kadar olan yürüyüşünde edindiği izlenimleri aktarır. Bu anlatıda Grand Rue de Pera'nın günümüzdeki hâliyle İstiklal Caddesi ile hemen hemen aynı kaldığını belirtir:

"Nerval Mevlevihane'den sonra caddeyi Paris'e benzetir: Moda kıyafetler, çamaşırcı dükkânları, kuyumcular, pırıl pırıl vitrinler, şekerciler, İngiliz ve Fransız otelleri, kahveler, elçilikler. Şairin Fransız Hastanesi (bugünkü Fransız Kültür Merkezi) dediği yerden sonra ise, şehir şaşırtıcı, hatta benim için korkutucu bir şekilde biter. Çünkü bugün Taksim Meydanı denilen ve çocukluğumdan beri çevresinde yaşadığım benim dünyamın merkezi ve en büyük meydanını Nerval, at arabalarının ve köfte, karpuz ve balık satıcılarının oyalandığı boş bir yer olarak anlatır. Düzlüğün manzarasından ve kenarından köşesinden meydana ve şehre katılarak yüz yılda yok olacak mezarlıktan söz eder. Ama Nerval'in aklımdan hiç çıkmayan cümlesi, şehrin daha sonra benim bütün hayatımı geçireceğim ve bana hep 'Çok eski apartmanlarla kaplı' gibi gelecek düzlükleri hakkındadır: 'Çam ve ceviz ağaçlarının gölgelediği kocaman, sonsuz bir yayla.'"

Beyoğlu'ndaki mekânsal tarihsel gelişme dört evreye ayrılarak incelenebilir. Galata'nın ticârî ve diplomatik olarak geliştiği 15. ve 16. yüzyıl dönemi; Beyoğlu'nun yerleşime açıldığı 17. ve 18. yüzyıl dönemi; geleneksel yaşam alanı ve konutlarda, kültürel yapıda Batılı medeniyet etkisinin hissedildiği 18. ve 19. yüzyıl dönemi; Cumhuriyet'in ilanı ile Cumhuriyet'in simgesi hâline gelen yapıların (Taksim Cumhuriyet Anıtı, Atatürk Kültür Merkezi, Gezi Parkı) inşâ edildiği 19. ve 20. yüzyıl dönemi üzerinden okunabilir (Acarlı, Kiper ve Korkut, 2019: 37). Buradan hareketle araştırmanın devamında odak noktasını, Cumhuriyet'in ilanı öncesi ve sonrasında Taksim Meydanı'nı oluşturan yapıların kronolojik hikâyesini oluşturacak biçimde; dönemsel olarak sosyal, politik, kültürel, mekânsal ve fiziksel özelliklerinin nasıl gelişim gösterdiği ve değişen işlevi ele alınarak okunması amaçlanmaktadır.

Taksim Meydanı, Beyoğlu ve Beşiktaş Belediye sınırları arasında bulunmakta; Tarihî Yarımada'ya, İstanbul Boğazı'na ve Haliç'e yakın; Anadolu Yakası ve Avrupa Yakası'nın birçok bölgesine kolay ulaşım sağlanabilecek bir konumdadır (Özbek, 2021: 36). Bu alan yaklaşık olarak 210.000 m^2'dir. Meydan, "... İstiklal Caddesi, Sıraselviler Caddesi, Gümüşsuyu Caddesi ve Tarlabaşı Bulvarı gibi kent içi ana ulaşım akslarının kesişim noktasında bulunmaktadır." Taksim Meydanı, önemli simgesel ve anıtsal yapılarıyla, tarihî, kültürel ve mimari dokusuyla, önemli ulaşım bağlantıları için kesişim noktası olma özelliğiyle İstanbul'un kentsel kimliğinin önemli bir bölgesi olarak görülen (Acarlı, Kiper ve Korkut, 2019: 30-31). merkez alanın eski izlerini sürmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Taksim Alanı

Grand-Champs des Morts (Büyük Mezarlık)

Beyoğlu bölgesinde yer alan mezarlıklar 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bölgenin en önemli kentsel unsurlarından birisi olmuştur. Bölgede iki ana mezarlık alanı bulunmaktadır. İlki Galata bölgesinin üst kesiminde bulunan Tepebaşı, Şişhane, Kuledibi yöresindeki "*Petit-Champs des Morts*" (Küçük Mezarlık); ikincisi ise Taksim'den başlayan, Ayaspaşa-Gümüşsuyu bölgesini kapsayan ve Fındıklı'dan sahile ilerleyen "*Grand-Champs des Morts*" (Bü-

yük Mezarlık) olarak adlandırılan yerlerdir. Mezarlıklar, bölgenin genel görünümünün yeşil alan olarak göze çarpmasına neden olmuştur (Akın, 2011: 148-149).

Büyük Mezarlık ilk olarak İstanbul'un şiddetli bir veba salgını sonrasında 1560'larda alışılmış yerlerin yetersiz kalması sebebiyle bugünkü Taksim yakınlarında hastalığın vurduğu binlerce kişinin defnedilmesi için kullanılmıştır. Daha sonra bu bölge, şehrin bilinen en büyük mezarlık alanlarından biri hâline gelmiştir (Johnson, 2015). Akın'ın (2011: 201) E. de Amicis'in bir yazısından aktardığına göre; "Museviler hâriç, her dinden insanın birbirinden ayrı kabristanlara gömüldüğü Büyük Mezarlık, ... uzaktan kesif bir servi, akasya ve akçaağaç ormanıdır." Grand-Champs des Morts'un bir kısmının, 1870 yılının başında parka çevrilmesi uygun bulunmuş; mezar içeren her alanda ise üzerinden altı yıl geçtikten sonra mülk hâline geldiği ve devletin tasarrufu olarak dönemin kayıtlarına geçmiştir. Yine bu yıllarda, Taksim Bahçesi geniş bir dinlenme ve eğlence alanı olarak hayata geçirilmiştir (Akın, 2011: 150).

Taksim Maksemi

Taksim adını, Padişah I. Mahmud tarafından 1732-1733 yıllarında yaptırılan Taksim Su Maksemi'nden almaktadır. Burası, suların bölünüp, çeşitli yönlere ayrılarak taksim edildiği yer anlamına gelmektedir. Maksem su bölünmesinin yapıldığı yer iken; taksim etmek ise bu eylemin adıdır. Gülersoy bu eylemi detaylı olarak şöyle açıklamaktadır:

"Şehrin kuzeyini kaplayan ormanın çeşitli su kaynaklarından ve birikintilerinden, süzülüp yola çıkan billûr sular, bir kere Harbiye'de bölündükten sonra, şimdiki Divan Oteli'nin önünde taş bir sütun hâlinde (nasılsa duran) teraziden, denize doğru Gümüşsuyu Hastanesine, kaybolan Gümüşsuyu Çeşmesine ve hâlen Teknik Üniversitenin kullandığı Gümüşsuyu Kışlası binasına bir kol ayırdıktan sonra, bu taş yapıya erişerek, onun içindeki mermer tekneden yine sağa-sola ayrılarak, yoluna devam ederdi" (Gülersoy, 1989: 11).



Görsel 1: 1929 Kış Mevsiminde Taksim Maksemi (http://www.eskiistanbul.net)

Yeni su yollarının yapımı, 18. yüzyılda başlayan bir süreç olarak, Galata'nın kuzeyindeki platoda ve bu alan dışında kalan kıyılarda yoğunlaşmıştır. I. Mahmud döneminde yapılan büyük su yapıları Belgrad Ormanı'nda ve Bahçeköy'de yoğunlaşarak, Beyoğlu, Kasımpaşa, Galata ve Tophane'de bulunan yeni mahallelere hizmet etmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu dönemde, I. Mahmud'un 1731 tarihli Topuzlu Bendi, 1797 yılında açılan Valide Bendi ve 1839 tarihli II. Mahmud Bendi açılarak Galata'yı ve Boğaz'ın kuzey kıyılarını besleme görevini üstlenmiştir. Taksim Maksemi, bu dağıtım görevini içeren anlamıyla su dağıtım tesisi olarak 1732 yılında açılarak bir anlamda Taksim Meydanı'nın gelişiminin başlangıç noktası olmuştur (Aslan, 2006: 73; Kuban, 2021: 421).

Taksim Maksemi içerisinde mermerden bir sarnıç bulunan; sekizgen planlı ve duvarları ve çatısı kumtaşından üretilmiş bir yapıdır. Tophane ve Fındıklı'ya; Beyoğlu ve Galata'ya; Kasımpaşa'ya giden üç ayrı su yoluyla ayrılmıştır.

Beyoğlu Bölgesi İçin Nirengi Noktası: Taksim Topçu Kışlası ve Talimhanesi

İstanbul'un en görkemli askerî yapılarından biri olarak görülen Taksim Kışlası, günümüzde Gezi Parkı'nın olduğu alanda 1806 yılında Padişah III. Selim tarafından Osmanlı ordusunun topçu sınıfı için inşâ edilmiştir. Kışla, çeşitli onarımlardan geçerek Sultan Abdulmecid döneminde, I. Topçu Alayı Kışlası olarak Tophane Müşiri Halil Paşa yönetiminde 19. yüzyıl yapısına uygun olarak yenilenmiştir. Dönemini yansıtan ve âdeta anıt olarak görülebilecek kışlanın cümle kapısı ve kubbeli cephesi oldukça gösterişli bir yapı olmasını sağlamıştır. Kışla binası olmasının yanında, Avrupa'da eğitim görmüş subayların ve Batı'dan getirilen uzmanlar tarafından ordunun modernleşmesi fonksiyonunu da yerine getirmiştir.



Görsel 2: Padişah II. Mahmud tarafından 1812'de yenilenen Taksim Topçu Kışlası. (Michel Francois Préaulx ve Benedikt Piringer, 1817, Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Beyoğlu bölgesi ve Taksim, kışlanın yapıldığı dönemde kent merkezinden uzak ve mezarlıkların olduğu ıssız bir alandır. Zaman içinde yerleşim alanları buraya doğru genişlemiş; Taksim ve Pangaltı arasındaki yol inşâ edilmiş; bu yol üzerinden Şişli'ye kadar ilerleyen atlı tramvay hattı kurulmuştur. Kışlanın arka ta-

rafına 1870 yılında, Osmanlı'nın ilk kamusal parkı olarak tasarlanarak hizmete girmiştir (Çınar vd., 2014: 134-135; Özbek, 2021: 38-39; Göncüoğlu, 2014: 28). Böylece kışla, Beyoğlu bölgesi için âdeta nirengi noktası olmuştur. (Aslan, 2006: 74).

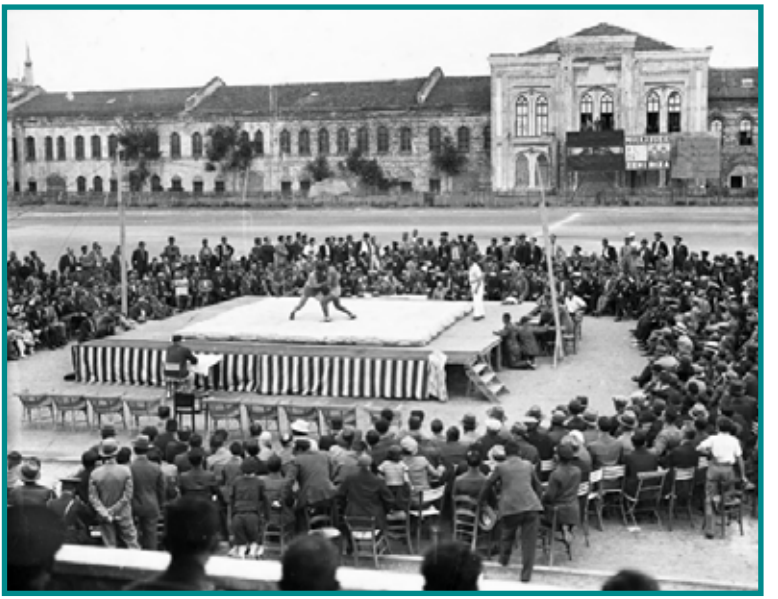

Görsel 3: Taksim Stadyumunda güreş müsabakası (Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu, 1929)

Taksim Topçu Kışlası, 1908 tarihinden sonra askerî amaçların dışında da kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul'un ilk stadı Taksim Kışlası olmuş; iç avlusu stat olarak kullanılmıştır. Mütareke yıllarında işgal güçlerine mensup askerler burada kalmış, bu dönemlerde futbola karşı artan ilgi sebebiyle Taksim Kışlası'nda ve Talimhane alanında büyük kalabalıkların izlediği futbol maçları düzenlenmiştir. Said Çelebi tarafından 1921 yılında Taksim Kışlası'nın Avlusu stadyum hâline gelmiştir. Türk Millî Futbol Takımı ilk maçını 1923 yılında bu stadyumda oynamış, ilerleyen zamanlarda atletizm, güreş, bisiklet yarışları gibi birçok etkinliğin yapıldığı yer olmuştur (Göncüoğlu, 2014: 28).



Görsel 4: Taksim Stadyumu (Salahattin Giz, 1921, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü)

Cumhuriyet Anıtı İle Birlikte Kent Meydanı

İstiklal Caddesi'nden Taksim Meydanı'na kadar uzanan caddedeki yaşamın renkliliği ya da kozmopolitliği, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun üniter bir ulus devlete dönüşmesiyle birlikte yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Başkentin Ankara olması ve Cadde'nin işlevsel kimliğine katılan elçiliklerin yeni başkente taşınmasıyla bu süreç hızlanmıştır.

Taksim Meydanı, Cumhuriyet'in kuruluş dönemiyle zaman içinde canlılık kazanmıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte kentin hızla büyümesi karşısında özellikle ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak için meydan âdeta kavşak noktası hâline gelmiştir. Günümüze kadar geçen bir asırlık süreçte Taksim Meydanı farklı işlevlere sahip olmuş, sosyal ve fiziksel anlamda değişen kent kimliği ve kent imgesiyle günümüze kadar ulaşmıştır (Çınar vd., 2014: 133). Beyoğlu'nun değişiminde etkili olan siyâsî arka planın tanımlandığı tarihsel kırılma noktaları şu şekilde ifâde edilmektedir. 1923-1950'li yıllarda erken Cumhuriyet yapılanmaları; 1950-1960'lı

yıllarda çok partili sisteme geçilmesi; 1960-1980'li yıllarda darbe sonrası planlı bir ekonomik sistemin benimsenmesi; 1980-2012-2016'lı yıllarda siyâsî yönetimlerdeki değişiklikle ve günümüze gelen süreçteki eklemeler dönemi.

Cumhuriyet öncesi dönemde, Taksim bölgesinin ana ögelerini Taksim Maksemi, Topçu Kışlası, Fransız Hastanesi ve Cadde-i Kebir'den gelen ana bağlantı Aya Triada Kilisesi oluşturmuştur. 1925-1926'da yapılmış Pervititch haritalarına göre Talimhane'nin de eklendiği, Topçu Kışlası'nın hemen arkasında Taksim Bahçesi ve Ermeni Mezarlığı görülmüştür. Taksim Maksemi'nin önlerinde ise dört yolun birleşmesinden oluşan bir genişlik görülmektedir. Bu tarihlerde meydanın doğu kısmındaki mezarlıklar kaldırılarak alanın çevresi boşaltılmıştır. Topçu Kışlası'nın karşı tarafındaki boş talim alanı ise 1920'lerin sonlarına doğru apartmanlaşmış ve Talimhane ismini almıştır (Aslan, 2006: 75; Özbek, 2021: 40).

Taksim Cumhuriyet Anıtı

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte kültür tarihinde yeni bir devre başlayıp, Batılılaşmanın hızlanmasıyla birlikte yönetimin geçit ve merasim törenlerini yapacağı kentsel bir açık alana ve meydana ihtiyaç duyulmuştur. Aynı zamanda, Cumhuriyet'i simgeleyecek bir Cumhuriyet Anıtı yapılması fikri de gelişmiştir (Gülersoy, 1986: 23; Özbek, 2021: 40). Anıtlar, kentlerin biçimlerinde dönemin rejimlerinin anımsatmak ve yüceltmek adına sembolik işlevi olan; halka politik bir mesaj iletme işlevi bulunan yapılardır (Erzen, 2015: 146). Bu yapılar heykel, sütun veya heykel grubu olarak; bir devletin ve ulusun karakterini, bir şehrin tarihini temsil etme; tarihî bir olayı hatırlatma, önemli bir karakterin anısını canlandırma gibi işlevlere sahiptir (Gülersoy, 1986: 23). Gözlemcide güçlü bir imge yaratabilen anıtsal ve sivil mimarlık yapıları, sahip oldukları doku ve karakteristik özellikler sayesinde kente kimlik kazandırabilmektedir (Lynch, 2010: 10; Köksal, 2017: 345). Bu anlamda Taksim Meydanı, Cumhuriyet Anıtı'nın getirdiği simgesel değerle birlikte oluşumunu tamamla-

mış ve önemli bir alan olarak görülmeye başlamıştır (Aslan, 2006: 76; Göncüoğlu, 2014: 30).



Görsel 5: Cumhuriyet Anıtı'nın TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa tarafından açılışı. (Salahattin Giz, 8 Ağustos 1928, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü)

Kentin modern kimliğini kazanacağı ve kent sakininin yeni yaşam biçimlerini deneyimleyebileceği meydanlardan biri olarak öne çıkan Taksim Meydanı, Cumhuriyet Anıtı ile birlikte Cumhuriyet'in kuruluş ideolojilerinde yatan yenilik ve modernliği simgelen yapıya dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, "Allah" fikri ve inancı en güçlü kavram olarak süregelmiş, bu yüzden başka bir varlığı yüceltecek maddesel olan heykel ve sütun yapıları görülmemiştir (Ergut vd. 2015: 558; Gülersoy, 1986: 23). Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte, ana temayı Atatürk'ün oluşturduğu büst, heykel ve anıtların yapılması gerçeği izlenmektedir. Anıt yapılarının planlamasında insan kalabalıklarını toplama işlevi göz önünde bulundurularak bir çevre düzenlemesi yapılmış; Taksim Cumhuriyet Anıtı da bu misyonu gerçekleştirmek için ilk örnek olmuştur (Özbek, 2021: 40). Gülersoy (1982: 23), Cumhuriyet Anıtı'nın yapılması için seçilen alanın Taksim olmasının arka planında Ankara'nın başkent seçilmesinde yatan

benzer ideoloji olduğunu ifâde eder. Ona göre nasıl Ankara âdeta hiçliğin ortasında "yeni" olanı hayata geçirmek için seçilmişse, Taksim'in de İstanbul'un canlı kısımlarından uzakta, taze ve el değmemiş bir alan olduğu için seçilmiştir. Benzer şekilde erken Cumhuriyet Dönemi'nde modern kentin yeni oluşumları ve yeni kent imajı yaratma girişimleri yapılacak anıt için Taksim'in seçilmesinde, İstanbul'un geniş bulvarlar ve meydanlardan yoksun yapısının farklı merkez arayışından geldiği ifâde edilmektedir (Aslan, 2006: 80).



Görsel 6: Cumhuriyet Anıtı ve arka planda, Taksim Topçu Kışlası'nın yarı yıkık ahırları (Ali Enis Ozo, 1928/1929, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü)

Taksim Cumhuriyet Anıtı İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica ile birlikte anıtın kaide ve çevre düzeninden sorumlu mimar Giulio Mongeri tarafından yapılmıştır. Anıt, resmî açılışla kurulan yeni yönetimin fikirsel düzleminin bir ifâdesi olarak 1928'de açılmıştır. Anıtla ilgili önemli ayrıntılardan biri, halktan toplanan bağışlarla yaptırılmış olmasıdır. Bununla birlikte, anıt içerisinde Atatürk'ün ardında Sovyet General Mihail Frunze ve Kliment Voroşilov'un da heykelleri bulunmakta, bu seçimin Kurtuluş Savaşı sırasında yapılan Sovyet yardımlarına duyulan minnettarlığın bir simgesi olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda anıtta Türki-

ye'nin kurtuluşu betimlenmiştir. Yapılış döneminde İstiklal Caddesi meydanın ana kapısı konumundadır ve anıtın ana cephesi de buraya dönüktür. Taksim Cumhuriyet Anıtı ile birlikte millî bayramlar, törenler ve mitingler burada yapılmıştır. İlerleyen zamanlarda, Beyoğlu'nun ulaşım ve trafik aksı buradan akmaya ve trafik dağılımı buradan gerçekleşmeye başlamıştır (Aslan, 2006: 76; Göncüoğlu, 2014: 30). Gülersoy'un (1986: 20) ifâde ettiği üzere, Taksim bu yapıdan önce kırlık bir açık alan ve boşluk iken, anıt ile birlikte bir şehir meydanı hâline gelmiştir.



Görsel 7: Cumhuriyet Anıtı (Ali Enis Ozo, 1930, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü)

Taksim Gezi Parkı (İnönü Gezisi)

Taksim Meydanı, Cumhuriyet Anıtı'nın yerleşmesinden sonra 1925-1940'lı yıllar arasında değişim süreci yaşamıştır. Bu dönemlerde yeni devletin kurulmasıyla birlikte, Türkiye'nin diğer büyük kentlerinde imar hareketlerine girişilmiş ve yabancı kent planlamacıları ülkeye davet edilerek planlar, yol düzenlemeleri ve anıtlarla kentlerin çehresini değiştirmeye başlamışlardır (Aslan, 2006: 76). İstanbul Nazım Planı'nın hazırlanması için 1933 yılında uzman şehircilerden H. Elgötz, A. Agache, H. Lambert ve H. Prost ülkeye çağırılmıştır. Prost'a 1936 yılında yeni bir plan hazırlatılmıştır ve ilerleyen zamanlarda kendisi fikirleriyle İs-

tanbul'un planlamasını yönlendiren kişi olmuştur. Bu plan 1939 yılında Belediye Başkanı Lütfi Kırdar döneminde uygulanmaya konulmuştur. Prost, planlarında bütüncül bir çalışma yapmamış; İstanbul, Galata, Beyoğlu ve Üsküdar-Kadıköy için ayrı birer plan hazırlamıştır (Kuban, 2021: 503; Özbek, 2021: 40).



Görsel 8: Pervititch haritasında İnönü Gezisi'nin (Gezi Parkı) görünümü (Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu, 1943)

Bölgenin düzenlemesinde Prost'un İstanbul için hazırladığı 1/5000 ölçekli nazım planı 1939'da onaylanmıştır. Bu plana göre, Topkapı Sarayı ve Sarayburnu bölgesi 1 No'lu park olarak; Tak-

sim-Dolmabahçe ve Maçka bölgesi de 2 No'lu park olarak belirlenmiştir. 2 No'lu park bölgesinin seçilmesinde hâlihazırda bulunan bahçe ve yoğun ağaçlıklı mezarlık yapılarının bulunması etkili olmuştur. Taksim bölgesinde, 1928 yılında tamamlanan Cumhuriyet Anıtı ve meydanın dâiresel yapısına müdâhale etmemiştir. Ancak Topçu Kışlası ve çevresindeki yapıların yıkılmasını planına eklemiştir. Dönemin Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın büyük bir meydan ve park inşâ etme isteğiyle Taksim Topçu Kışlası 1940 yılında yıkılmıştır. Kışlanın yıkımına önce ahırlardan ve önündeki iki katı teras kahvelerinden başlanılmış, bu alanlar hemen yeşil alana çevrilmiştir. Böylece yapılacak park, Taksim Meydanı Topçu Kışlası'nın avlusunda âtıl durumda bulunan top sahasının yıkılmasıyla buraya yapılmıştır. Parkın adı Taksim Gezisi veya dönemin cumhurbaşkanına ithaf edilerek anılan adıyla İnönü Gezisi, Cumhuriyet döneminde yapılan ilk park olma özelliğini taşımaktadır. Kışlanın yıkımıyla birlikte, Taksim Meydanı genişletilmiş ve peyzaj düzenlemesi yapılarak bir teras ve park oluşturulmuştur. Park, 1868 yılında hizmete giren ve Osmanlı'nın halka açık ilk park düzenlemelerinden biri olan Taksim Bahçesi ile birleşmiş; buradan sonra 2 No'lu Park'a bağlanmıştır. Bu bölge, Prost planının şehrin en geniş yeşil alanı olarak belirlediği 2 No'lu Park'ın hayata geçirilmesiyle birlikte kent merkezi olarak gelişim göstermiştir (Aslan, 2006: 77; Ergut vd., 2015: 560; Özbek, 2021: 40-41).



Görsel 9: Taksim Cumhuriyet Meydanı'nda Topçu Kışlası yıkılmış, yerinde İnönü Gezisi (Gezi Parkı) inşa edilmekte. (Cité de l'architecture et du patrimoine/ Archives d'architecture du XXe siècle, 1941)



Görsel 10: Mete Caddesi'nden İnönü Gezisi (Gezi Parkı), Taksim Bahçesi ve Belediye Gazinosu'nun görünümü. (Cité de l'architecture et du patrimoine/ Archives d'architecture du XXe siècle, 1940/1943)

Prost, Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı sırasında uygulanan Taksim Gezisi parkının yanı sıra Taksim'de yapılmasını öngördüğü opera binası projesi de mevcuttu. Ancak opera binası projesi, plandan 30 yıl sonra hayata geçirilmiştir (Kuban, 2021: 505). Taksim Gezisi'nin bir köşesinde Rüknettin Güney'in tasarımı olan Taksim Gazinosu 1938 yılında; Sedad Hakkı Eldem'in tasarımı olan Taşlık Kahvesi ise parkın denize açılan tarafında 1948 yılında inşâ edilmiştir (Ergut vd., 2015: 560). Lütfi Kırdar'ın döneminde kışlanın yıkılmasıyla Halâskârgazi Bulvarı, Taksim'e bağlanmıştır (Göncüoğlu, 2014: 27). İstanbul Opera Binası bugün ise AKM binası denilen bina bölgenin tarihî hakkında ilk resmî belgelerin edinilebileceği yapıdır. Zaman içinde bu bölge parkın ağaçlandırılıp çiçeklendirilmesiyle, yeni şehrin merkezinde 1960'lara kadar şehir sakinlerinin yaşam alanı olan seçkin bir semt hâline gelmiştir (Gülersoy, 1986: 70). Taksim Meydanı ve kamusal yapılarla birlikte Cumhuriyet'in yeni imajını yansıtarak büyüyen bu bölge, 1940'lardan itibaren eğlence, spor, dinlenme ve kültürel et-

kinlikler gibi birçok imkâna elverişli yapısıyla önemli bir merkeze dönüştürülmüştür. (Ergut vd., 2015: 560).

İstanbul'da azalan nüfus ve yangınlarla harap olmuş geniş alanlar boş kalmıştır. Halil Edhem'den aktarıldığı üzere: "... harabeler başka türlü bir harabe hâline giriyordu." 1950'lere kadar İstanbul şehir dokusunu tarif etmek için "harabe" kelimesi sıklıkla kullanılmıştır (Artun, 2019: 43). Türkiye'nin 1950'lerden itibaren süregelen sosyal, mekânsal ve ekonomik anlamda yaşadığı değişim ve dönüşümlerin altında çok partili sisteme geçilmesi ve yeni iktidarın politikaları etkili olmuştur. Geniş imar hareketlerinin yer açılan bu dönemde öncelikle Prost ile yapılan sözleşme feshedilmiş ve görevine son verilmiştir. Bununla birlikte, Prost'un planlarında bahsi geçen büyük ve geniş bulvarların yapımı gibi uygulamalarla tarihî dokunun zedelendiği projeler hayata geçirilmiştir (Özbek, 2021: 42). 1950'li yıllarla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki inkılapçı coşku azalmış; İstanbul'u yeniden kalkındırma girişimleri başlamıştır. Tarihî Yarımada'nın bir ucundan diğerine kadar açılan yollarla, âbideleri kurtarma ve çevrelerini temizleme adına modernleştirilme girişimine başlanmıştır. Bu süreçte, İstanbul'un formunu düzenleme adına yıkımlar ve toplumsal-dinî yapıların yenilenmesi yerine yollar yapılmıştır. Âbideler ise eski anlam ve niteliklerinin korunması yerine çevresinin temizlenmesiyle, şehirde birer görsel nesne olarak sunulmuştur (Artun, 2019: 26). Artun'a göre (2019: 85), Cumhuriyet'in kuruluş dönemi, birbirine zıt iki ideolojiyle şekillenmiştir: "Geçmişten kopuşla kendini milâtlaştıran inkılapçılık ve geçmişle bağları yücelten muhafazakarlık."

Atatürk Kültür Merkezi (AKM)

İstanbul'un 1950'ler sonrasında kamu yapılaşması içinde önemli bir rolü Atatürk Kültür Merkezi oynamıştır (Ergut vd., 2015: 575). Opera Binası 1956 yılında mimar Hayati Tabanlıoğlu'yla birlikte yeniden projelendirilmiştir. Yeni bir proje ile inşâ faaliyeti başlanan Opera Binası'nın önünü kapattığı gerekçesiyle 1956'lara kadar hizmet veren Sarı Bina adıyla anılan Taksim Başkomiserliği tarihî binası yıkılmıştır (Göncüoğlu, 2014: 25). Bu dö-

nemde, sinema, tiyatro ve dönemin önemli eğlence etkinliklerinin yapıldığı gazinolarda şehir yaşamının bir parçası olmuştur. Opera Binası ya da diğer adıyla İstanbul Operası yapımında yaşanan zorluklar sebebiyle 3 yılda bitmiş; İstanbul Kültür Sarayı ismiyle 1969 yılında hizmete girmiştir. Ancak 1970 yılında çıkan bir yangın sonucu tekrar inşaat duruma gelmiştir. Sonrasında Atatürk Kültür Merkezi (AKM) adını alacak yapı bu yangından sonra bakıma alınmış, 1978'de kullanıma açılmıştır. 2008'de yeniden düzenlenmek üzere etkinliklere kapatılmıştır. 2012'de yıkımından vazgeçilerek güçlendirilmesi ve tamirat-tadilat işlevi yapılmasına karar verildi. Hayati Tabanlıoğlu'nun varisi Tabanlıoğlu Mimarlık Grubu'na hazırlatılan proje uygulanarak İstanbul AKM 29 Ekim 2021'de yeniden açıldı (Hasol, 2022). Yalın modern mimarlık üslûbuyla tasarlanan yapı, Taksim Meydanı'nın tanımlayan yapılardan biri olarak kamusal kimliğini güçlendiren unsurlar barındırmaktadır (Ergut vd., 2015: 575; Göncüoğlu, 2014: 25). Atatürk Kültür Merkezi, Henri Prost'un master planındaki İstanbul'a yeni bir çehre kazandırarak genç Cumhuriyet'i onurlandırma düşüncesine uygun, Batılı anlamda oluşturulmuş bir mekân olarak görülmektedir. Bu anlamda çalışma yapan mimarların böyle yapının hem fiziksel olarak hem de konumu itibarıyla ayırt edici olmasına dikkat ederek ortak bir amacı benimsedikleri görülmektedir. Ayrıca AKM'nin tekilliği onun zaman içerisinde tanıklıkları üzerinden edindiği değerlerden de anlaşılmaktadır (Ganiç, 2016: 82).

Bölgede yaşayan azınlıklar, 6-7 Eylül 1955 olaylarıyla birlikte yaşam alanlarını terk etmiş; terk edilen yapılar göçle gelen ve daha alt gelir grubuna mensup insanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Kristal Gazinosu, Taksim Meydanı'nın çevresinin genişletilmesi kapsamında 1957 yılında yapılan imar hareketleri kapsamında yıkılmıştır (Çınar, Ergin ve Tanfer, 2014: 135). Kristal Gazinosu'nun yıkılması, meydanın kuzey sınırlayıcısını yitirmesi olarak tarif edilmiştir. 1960'lara gelindiğinde Taksim Meydanı için yeni bir yapılaşma ve düzenleme sürecinden bahsedilmemektedir. Beyoğlu bölgesi bu dönemde, sosyopolitik kırılmaların yaşandığı bir yer hâline gelmiş; Taksim Meydanı bu atmosferde bir miting ve eylem alanı olarak sahne almaya başlamıştır.



Görsel 11: Taksim ve civarının havadan görünümü (M. Sinan Genim Arşivi, 1960)

Modern İstanbul'un 1950 sonrasında hızla büyümesiyle sadece ulusal değil uluslararası alanda da önemli bir merkez olarak kabul edilmeye başlanarak; turizm alanında gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Taksim Gazinosu'nun yıkılması sonrası, AHE grubu tarafından tasarlanan Sheraton Oteli ve sonraki ismiyle Intercontinental, üçgen yapısıyla mimari yaklaşımın ve anlayışın değişiminin göstergesi ilk örneklerden sayılmaktadır (Ergut vd., 2015: 576-579) 1970'lerde The Marmara Oteli silüette belirirken 1980'lerden itibaren hizmet sektörü binaları artmış, alışveriş merkezleri ve Taksim'de açılan otellerle birlikte gökdelenler, Taksim'i ve kuzey yönüne doğru genişleyen Maslak ve Levent civarını kaplamıştır (Ökten ve Can, 2002: 560). Taksim Meydanı günümüzde, birçok ulaşım bağlantısının kesişim noktasını oluşturmakta ve taşıt trafiğinin etrafında kalması sebebiyle kavşak ve düğüm noktası işlevi görmektedir (Özbek, 2021: 52). Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olarak anılan banka kurumunun Galata'daki merkez binası çalışanları için bir lojman olarak yapılan bazı kaynaklarda "müdür konağı" olarak geçen yapı, 19. yüzyılda bugünkü The Marmara Oteli'nin

yerinde yapılmıştır (Ozkurt, 2021). The Marmara Oteli'nin inşâsı gündeme geldiğinde, dönemin Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu olan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1967 yılındaki kararıyla bu yapının rölövesi alındıktan sonra yıkılmasına karar verilmiştir (Akpolat, 1991: 106).



Görsel 12: The Marmara Oteli'nin yerinde inşâ edilen Topçu Kışlası'nın karşısında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne lojmanı (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3179)

Beyoğlu uzun yıllar Avrupa semti kimliğini koruyan bir yapıda olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra bile İstanbul birçok bakımdan büyük bir anakent olarak görülmüştür (Mantran, 2015: 341). Başkentlik payesini yitirmesine rağmen İstanbul, merkez olma vasfını hiçbir zaman kaybetmemiştir (Akan, 2006: 580). Günümüzde de Beyoğlu yerleşimi köklü tarihi, toplumdaki yenilikçi ve öncü konumuna tanıklık eden birikimi nedeniyle sadece İstanbul için değil, ulusal ve uluslararası toplum için de değerli kabul edilen birçok kültürel, sosyal, ekonomik ve tarihî unsuru barındırmaktadır. Elçiliklerle birlikte inşâ edilen sarayların yanı sıra görkemli evler, yabancı gezgin ve misafirlerin ağırlandığı oteller, postane ve telgrafhane gibi diğer binalar da bölgenin

gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca tiyatrolar, kahvehaneler, pastaneler, pasajlar, hanlar, mağazalar, matbaalar ve gazete büroları gibi Batılılaşmanın birçok önemli örneği bu bölgede yoğunlaşmıştır (Erbaş, 2018: 649). Jacobs'un (2017: 119) da ifâde ettiği gibi, şehirlerdeki canlılık ve çeşitlilik daha fazla canlılığı çeker; cansızlık ve monotonluk da hayatı iter ve uzaklaştırır. İstiklal Caddesi ve Taksim Meydanı'nda bu canlılık; özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, nostaljik yenileme hareketleriyle ve trafiğe kapatılarak yayalaştırılması, Tünel-Taksim arasında sefer yapmaya başlayan tramvayla birlikte İstiklal Caddesi'nin uzun bir alışveriş, eğlence ve kültürel etkinliklerin merkezi hâline gelmesine neden olmuştur (Özbek, 2021: 43).

Kentler, Meydanlar ve Taksim Meydanı

Kamusal açık alanlarda gerçekleştirilen aktivitelerin yoğunluğu ve çeşitliliği, kentsel mekânın kalitesine paralel olarak gelişmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Taksim Meydanı ve yakın çevresi, kültürel, eğlence, ticârî, rekreasyonel ve sanatsal aktivitelerin yapıldığı ve benzeri birçok işlevin yerine getirilebildiği bir alandır (Acarlı vd., 2019).

Kent, yapısı ve çeşitli dinamikleriyle politik bir alandır. Kent mekânları, mülkiyet sahiplenme, ekonomik ve güç çıkarları mücâdelelerin yaşandığı alanlardır. Kentin fiziksel yapısının altında, insan ilişkileri, üretim, pazar, tüketim gibi türlü güç ilişkileri yatmaktadır (Erzen, 2015: 130). Kentte yapılan siyaset veya kentsel siyaset, kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte kentlerin önem kazanması ve yerel, ulusal, küresel aktörler olarak etkinliklerini artırmasıyla birlikte güçlenmiştir. Bunun arkasında, kentlerde etkin olan siyasal gücün ya da iktidarın hangi unsurlardan oluştuğu bulunmaktadır (Yıldırım, 2019: 175). Kentler, siyâsî hareketler ve başkaldırı için bir saha işlevi görmektedir. Geçmişten itibaren siyâsî erkin kentsel altyapıyı veya şehir yaşantısını planlarken toplumsal hareketlere ve isyan potansiyeli taşıyan grupların denetlenmesine göre düzenlediği görülmektedir (Harvey, 2015: 173). Bu anlamda Hausmann'ın Paris'te yaptığı kent planlama stratejisine bakıldığında, şehrin iç savaşa karşı güvence altına alınması

ve barikatlarının kurulmasının önlenmesi öncelenmektedir. Bu anlamda caddeler genişletilerek barikatların kurulmasını önlenmesi hedeflenirken; yeni açılan caddelerin kışlalar ve işçi mahalleleri arasındaki yolları kısaltması da öngörülmüştür. Bu caddeler perspektif ağırlıklı bir bakışla, hâkim sınıfın taleplerini karşılayan yapılarla yüceltilmektedir. Bu kentsel girişim "stratejik güzelleştirme" olarak kavramsallaştırılmıştır (Benjamin, 2002: 101-103).

Taksim Meydanı, belirli bir geometrik şekle sahip değildir. Meydan, gözlemcinin bulunduğu noktaya göre farklı şekillerde algılanabilir. Meydanın yedi farklı yönde binalarla sınırlı olması, geometrik bir form alamamasına neden olmaktadır. Bu anlamda belli kalıplara bağlı olmayan ve boyutlarına bakıldığında akılcı geometrik bir form ve matematiksel unsurlar barındırmayan bir alandır (Aslan, 2006: 83).

Mekânın somut özellikler ve toplumsal açıdan yeniden şekillendirilmesi kentsel mekânda ortaya çıkan kitlesel protestolar ve mücâdele alanları için önemlidir. Bazı kentsel çevreler ve kent mekânları diğerlerine kıyasla isyan ve protesto hareketleri için daha elverişlidir, bu anlamda meydanlar öne çıkmaktadır. Sosyal ve siyasal hareketlerin izlerini taşıyıp; toplumsal anlamda biçimlenen, dönüşen ve kimlik kazanan yapılar olarak ifâde bulmaktadır. Toplumsal hareketler genellikle meydanlarda başlamaktadır ve bireylerin politik kimlik kazanmasında rol oynamaktadır. Taksim Meydanı bu açıdan incelendiğinde, geçmişten günümüze birçok eylem, protesto ve gösterinin ana merkezi hâline gelmiştir. Meydanda, 1 Mayıs 1977 yılında İşçi Bayramı kutlamaları sırasında 34 kişi hayatını kaybetmiş ve tarihe bugün tarihe Kanlı Pazar olarak geçmiştir. Bu tarihten itibaren Taksim Meydanı'nda, her 1 Mayıs'ta sendikalar tarafından eylem yapmak istenmiş ve "Taksim'e Çıkmak" şeklinde bir ifâde biçimi kullanılmaya başlanmıştır (Taşçı, 2021: 221-222). Farklı ideolojileri benimseyen kesimlerin siyasal kimliklerini sergilediği kamusal mekânın özel bir türü olarak Taksim Meydanı'nda yıllarca benzer etkinlikler süregelmiştir.

Kentsel bir ortamda yetişen; kentsel çevrenin özlem ve isteklerriyle büyüyerek kentleşen kitleler, her an patlamaya hazır ve siyasal anlamda kolayca biçimlenebilen bir niteliğe sahiptir (Keleş, 2016: 53). Buna en uygun örnek Taksim Gezi Parkı eylemleri sırasında ortaya çıkan kitledir. Taşçı'ya göre (2021: 221-222), Gezi Parkı eylemlerinin olduğu 2012 yılında Taksim ve çevresi şehircilik uygulamalarının da dâhil olduğu bir ideolojik tartışma konusu olarak, bir kesimin fikirlerini savunma barikatı hâline gelmiştir. Erzen (2015: 132), Gezi eylemlerinin kentin yapısıyla ilgili iki önemli kavramı ortaya çıkardığını ifâde etmiştir: "Biri açık alanların idari değil sosyal mülk olduğu, ikincisi ise parkların sosyal, estetik ve ekolojik olarak öneminin açığa çıkması." Batuman (2018: 181-182), her ne kadar protestocuların rahatsız oldukları farklı meseleler de olsa, Gezi Parkı eylemlerinin kentsel bir fenomene dönüştüğü ve kent sâkinlerinin kent hakkı arayışlarının somut bir örneği olduğunu ifâde etmiştir. Erder'in (2018:72) ifâde ettiği üzere, Gezi olaylarıyla birlikte Taksim meydanı, İstanbul'da kentsel gelişmelere karşı olan ve bu gelişmelerden zarar gören sessiz muhâlefetin kendini güçlü bir biçimde ifâde ettiği mekân olmuştur.

Pandemi Sürecinde Meydanın Değişen Çehresi: Taksim Camii İnşâsı

Mimari mekân, zaman, mekân, varlık tasviri, anlam ve iletişimin örgütlenmesi gibi unsurları içeren; insan eliyle oluşturulmuş, insan yaşamının sahnelendiği ve süregeldiği bir çerçeve olarak görülebilmektedir. Bu anlamda, kendisini inşâ eden toplumun değerlerini, dünya görüşlerini, imgelerini, yaşam biçimlerini ve toplumsal örgütlenmesi ifâde etmekte ve aktarmaktadır (Can, 2013: 80). İstanbul, İslâm medeniyetinin merkezi olarak görüldüğü dönemde sosyal hayatını dinî akidelere göre yaşayan bir topluma ev sahipliği yapmıştır. İslâmî yapılar inşâ edildikçe şehir halkı için her yeni yapıyla birlikte şehrin mânevî dokusunda bir odak teşkil edecek oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu yapılar arasında külliyeler ve camiler en çok öne çıkan mekânlar olmuştur (Akan, 2006: 476). Taksim Meydanı'na bir cami inşâ edilmesi tartışmaları toplumun bir kesimine göre bu düşüncenin devamı

olarak görülerek onaylanmış; bir kesim içinse siyâsî ve politik bir eylem olarak görülerek reddedilmiştir. Bu anlamda Beyoğlu Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında Taksim Meydanı'na bir cami projesi yapılmış (Erbaş, 2018: 653), bu anlamda 2021 yılında cami açılmıştır. Taksim'e İstanbul'un tarihsel mirasına ve kimliğine uygun bir cami açılması projesi 1994 yılında Erdoğan'ın Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde de vurgulanmıştır. Bu dönemde yayınlanan *Yeni Zemin* dergisinde Belediye Başkanı şu ifâdeleri kullanmıştır: "Taksim İstanbul'un turizm açısından çok önemli bir bölgesidir. Burayı ziyaret ederken bir İslâm şehrinde olduğunu hissetmeli insanlar. Şehrimizin tarihî ve kültürel dokusunu yavaş yavaş ortaya çıkardığımızda İstanbul'u ziyâret eden turistler Müslümanların yaşadığı bir şehirde olduklarını anlayacaklardır" (Bartu, 2018: 55). Nitekim 2021 yılındaki açılış töreni esnasında Cumhurbaşkanı Erdoğan benzer ifâdelerle bu misyonun gerçekleştiğini ifâde etmiştir: "Taksim Camii 1,5 asırlık bir mücâdelenin sonucudur. Burada cami yapımına müsaade bile yok, âdeta kümes gibi bir yerde gazeteler üzerinde mü'minler namazlarını edâ etmeye çalışıyorlardı" (BBC Türkçe, 2023). Caminin varlığı arka planında sosyal ve politik bir etkinlik olduğu kadar iktidarın göstergesi bir güç simgesi olarak yorumlanabilir.

Taksim Camii küçük bir külliye örneği olarak inşâ edilerek 2021 yılında hizmete açılmıştır. Mimar Şefik Birkiye ve Mimar Selim Dalaman'ın tasarımıyla küçük ölçekli cami merkezli otopark, sergi alanı, konferans salonu, aş evi ve kütüphanesi ile bütünleşen işlevsel birimlerine sahiptir.

Caminin inşâsı İslâm şehri imajını ifâde eden ve tamamlayan kamusal bütünlüğün meydana yansıtılmasıdır. Şehrin yerlisi olma duygusunun ifâde edildiği, şehirde yaşayan Müslümanların namaz emri ve eylemini yerine getirerek özgürleşerek var olabildikleri mekân zenginliğini sunmaktadır. Böylece Taksim meydanı tarihsel ve mekânsal biçimlenmesinde kuşatıcı ve tamamlayıcı bir kamusallık örgüsünün oluşturulduğu alandır. Şehrin kullanıcıları Taksim Meydanında İslam medeniyetinde yerin ruhunu temsil eden bu yapıya âşinalık ve tanıklık etmektedirler.

Böylece Taksim Meydanı'nda yeni çehresi ile Cumhuriyet Anıtı yaklaşık yüzyıl sonra bir camiye selam vermektedir. Anıt yönünü İstiklal Caddesi'nin kaynayan kalabalığına dönmüş sağ yanına Taksim Camii'ni sol yanına 2021'de restore edilerek yeniden açılan AKM yapısını alarak İstanbul'un postmodern kültüre ev sahipliğini bu biçimiyle yeniden görünür kılmaktadır.



Görsel 13: Yeni çehresi ile Taksim Meydanından bir görünüm (Canevi Arşivi, 2023)

Kentsel Koruma ve Taksim Meydanı: Yıkımın ve İnşânın Câzibesi

Kentsel mekânda koruma, geçmişi günümüze taşımak ve devamlılığını sağlayarak her ne kadar çoğunlukla fiziksel bir ya-

pının korunması gibi algılansa da geçmişten günümüze denge sağlamak amacını taşımaktadır. İnsanın zaman-mekân bütünlüğü içinde süregelen yaşamı, o yer ve zamanla kurduğu ilişkiyle ve buna bağlı olarak var olmasıyla anlamlanmaktadır (Yücesoy, 2018: 39). Burada önemli olan, geçmişin mirası korunup aktarılırken, toplumsal hâfızanın canlı kalmasıdır. Bu yüzden süreklilik kavramı öne çıkar. Muhâfazakârlık, o şehrin köklerinin, kökenlerinin, atalarının, örf ve âdetlerinin, geleneklerinin, inançlarının, anılarının, anıtlarının yüceltilmesi ve kaybolma tehlikesine karşı duyulan tepkide ortaya çıkar (Artun, 2019: 86). Bu anlamda Taksim Topçu Kışlası'nın günümüze kalma ihtimali düşünüldüğünde ve yeniden inşâsı üzerinde süregelen tartışmalar ışığında değerlendirilirse, Gülersoy (1986: 6) bu durumu şöyle ifâde etmiştir: "Hâlbuki o süslü yapı muhâfaza edilip, çağdaş bir fonksiyon verilse idi, Beyoğlu seçkin bir anıt-yapısından yoksun kalmamış olacak, Taksim Alanı, bir kenarında güdük dükkânlar dizisine değil, gösterişli ve tipik bir mimarlık eserine *sahip* kalacaktı."

Taksim Meydanı, tarihî kışla binası ve Atatürk Anıtı ile sınırlı bir değişim yaşamamış; bugün olsa birinci derecede korunması gereken sivil mimarlık örneklerine ve kültür varlıklarına hassasiyet gösterilmemiş ve yıktırılarak tarih sahnesinde yok edilmiştir (Göncüoğlu, 2014: 24). Kentsel mekâna ait unsurların korunması, belli bir zamanla ve mekânla ilişki kurma anlamına gelirken, yıkıcılık ve tahrip bu ilişkiyi bozmak anlamına gelen bir tercihi ortaya koymaktadır (Yücesoy, 2018: 39). Akan'a (2006: 606) göre, tarihsel kimliğin yol edilmesiyle, kentsel doku tahrip edilmektedir. Bu durum, kendi öz varlıkları ve tarihiyle barışamayan bir toplumun aczini ifâde eder. Taksim Topçu Kışlası, 1812 yılında yenilenmiş son hâli ile günümüze kadar gelebilseydi; inşâ edildiği döneme dâir oldukça fazla bilgiye ve veriye ulaşılabilecekti. Bu anlamda, 19. yüzyılın tasarım anlayışı, yapı ve onarım malzeme ve teknikleri, bezeme programı yaklaşımı gibi birçok bilgiye erişilebilme ihtimali olabilecekti. Bununla birlikte, mezarlık alanına ilişkin bilgilere (gömme teknikleri, anatomi ve mimari) ulaşılabilecek ve bu alanda çalışmalar yapılabilecekti. Kışlanın yıkılmasıyla birlikte bu bilgilere erişme ihtimali kaybolmuş; eldeki verilerin

yetersizliği ve gravürler, fotoğraflar gibi belgelerin sadece kitlesel olarak tanımlamaya izin verdiği ölçüde birçok soru da cevapsız kalmıştır (Alioğlu, 2022: 4-5). Kuban'a göre, 1950'lerden itibaren korumacılığın en büyük sorunu, kültür tarihî kimliği üzerine bir bilinçli kamuoyunun oluşmaması olmuştur. Günümüzde İstanbul'da yaşayanların büyük çoğunluğu şehrin kültürel mirası ile bağ kurmamaktadır.

Taksim Meydanı ve çevresinde yaşanan değişimler kent kimliğini çeşitliliği ile korumanın önemini dile getirmektedir.

Sözün Sonu

Böylece Taksim meydanı tarih boyunca yıkımın câzibesi kadar inşânın câzibesine kapılarak stratejik güzelleştirmenin konusu olmaya tanıklık eden, bedeninde geçirdiği zamanın ruhunu ifâde eden müstesnâ bir kent meydanı olarak okunabilir. 19. yüzyıl İstanbul'unun modernleşme hikâyesini yıkımın ve inşânın estetiği ile yazan, zaman-mekân ara kesitinde görünür kılarak başlatan bir paragraf; Topçu Kışlası, 20. yüzyılda Cumhuriyet Anıtı, Gezi Parkı, AKM ve The Marmara Oteli ile tamamlanırken 21. yüzyılda modernleşmeme direncinin ifâdesi şehir kimliğinin İslâm Medeniyeti imajı ile bütünleşen ve hayata katılan Taksim Camii kelimesi ilâve edilerek yazılmaya devam etmektedir. Taksim meydanının değişen yüzü farklı kamusallık alanı ve ihtiyacı ile tamamlanmıştır. Cami İslam medeniyetinin şehir silüetini temsil ederken aynı zamanda modernliğin önerdiği özgürleşme biçimlerinden ayrılan bir direnç alanı olup ruhun özgürleşmesi işlevine namaz eylemi ile hizmet etmektedir. Bu silüet değeri ifâdesi şehrin eskisi ve yerlisi olmak duygusunun tatmin edildiği mekân ihtiyacı ve inşâsı olarak yorumlanabilir.

Gerçekten, şehir mekânlarının seyredilen yüzlerinin ardında örtünen büyük ve derin hayaller var.

Kaynakça

Acarlı, B., Kiper, T. ve Korkut, A. (2019). Kent Meydanlarının Fiziksel Mekân Kalitesi: İstanbul Taksim Meydanı ve Yakın Çevresi. *Kent Akademisi*. 12.1, ss. 29-41

Akan, M. (2006). *Ruhunu Arayan Şehir: İstanbul*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Akın, N. (2011). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. 3. bs. İstanbul: Literatür Yayınları.

Akman, K. (2020). Kent Meydanlarının Önemi ve Değişen İşlevi. *Akademik Düşünce Dergisi*. 1, ss. 17-33.

Akpolat, M. S. (1991). Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury. Ankara, Hacettepe Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Alioğlu, E. F. (2013). Rekonstrüksiyon ya da Yeniden Yapma, Hangi Yapı İçin? Taksim Topçu Kışlası İçin Bir Değerlendirme. Megaron. 8.1, ss. 1-7.

Artun, N. A. (2019). *Muhafaza/Mimarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aslan, S. (2006). Anıt ve Meydanlarda Oran ve Ölçek Kavramları Taksim Cumhuriyet Anıtı İncelemesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Batuman, B. (2018). *Milletin Mimarisi: Yeni İslamcı Ulus İnşasının Kent ve Mekân Siyaseti*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Benjamin, W. (2002). "XIX. Yüzyılın Başkenti Paris". *Pasajlar*. 4. bs., (çev. A. Cemal Y. Türedi), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 87-107.

Can, A. (2012). A Comparison on Two Cities and Their Two Main Streets: İstiklal Caddesi and Kartner Strasse. *Öneri*. 10/37, ss. 139-150.

Can, A. (2013). Değişim ve Kimlik Bağlamında İstanbul'dan Özgün Bir Mekânsal Kesit: Rumelihisarı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3.26, ss. 77-102.

Can, A. (2021). Düşünce, Duygu ve Sezginin Aydınlığında Biçimlenen Tarihî ve Sürekli Eşik: Şehir. H. Taşçı ve N. Nebati (Ed.). *Şehir Üzerine Düşünceler II* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları, ss. 13-30.

Cansever, T. (2011). *İstanbul'u Anlamak*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Çınar, H. S. A., Ergin, B. ve Tanfer, M. (2014). Tarihsel Süreç İçinde Kent Kimliğinin Mekânsal Kalite Değerlendirmesi Üzerine Bir Araştırma (Taksim Meydanı). *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. 15.2, ss. 132-148.

Erbaş, A. E. (2018). Cultural Heritage Conservation and Culture-Led Tourism Conflict Within The Historic Site in Beyoğlu, Istanbul. *Sustainable Development and Planning X*. 217, ss. 647-659.

Erder, S. (2018). İstanbul'un Boş-Alanları: Kime Niyet, Kime Kısmet! M. Z. S. Yıldırım (Ed.). *Bir Şehri Düşünürken: İstanbul* içinde. İstanbul: Ceres Yayınları, 2018, ss. 61-74.

Erzen, J. N. (2015). *Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erzen, J. N. (2021). *Kent Yaşam*. Ankara. İdealkent Yayınları.

Freely, B. ve Freely, J. (2014). *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*. (çev. Y. Türedi), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ganiç, K. (2016). Kentsel Yapıtlar Üzerinden Bir Mekansal Bellek Okuması: Atatürk Kültür Merkezi (AKM). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Göksedef, E. (27 Mayıs 2021). Taksim Camii: Erdoğan'ın ilk kez 1994'te gündeme getirdiği cami ibadete açıldı. *BBC Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56987490 (25 Haziran 2023).

Göncüoğlu, S.F. (2014). İstanbul'un Tepesi; Bir Meydan'ın Hikâyesi "Taksim". *Yeni Fikir Dergisi*. 6.13, ss. 13-23.

Gülersoy, Ç. (1986). *Taksim: Bir Meydanın Hikayesi*. İstanbul: Apa Ofset Basımevi.

Harvey, D. (2015). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. 4. bs. (çev. A. D. Temiz), İstanbul: Metis Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 2012).

Hasol, D. "İstanbul AKM'nin Öyküsü". https://yapidergisi.com/istanbul-akmnin-oykusu/

Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrant, D. ve McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kansüs Yayınları.

Jacobs, J. (2017). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. 3. bs. (çev. B. Doğan), İstanbul: Metis Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 1961).

Johnson, B. (2015). *Istanbul's Christian and Jewish Cemeteries From 1453 Until Today*. https://istanbultarihi.ist/547-istanbuls-christian-and-jewish-cemeteries-from-1453-until-today (29 Haziran 2023).

Kaynar, H. (2012). *Projesiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbulu'ndan Gündelik Fragmanlar*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Keyder, Ç. (hzl.). (2018). *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. 5. bs. İstanbul: Metis Yayınları.

Kostof, S. (2007). "Majesteleri Kazma Yıkımın Estetiği", Şehirler ve Sokaklar, Edi., Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersol, Kitapyayınevi, İstanbul, 2007, ss. 15-34.

Köksal, T. G. (2017). "Kentsel Koruma: Kim İçin, Neden, Nasıl…?", *Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. (der. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. Şirinler), İstanbul: Örgün Yayınevi.

Kuban, D. (2012). *Türkiye'de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri.* 2. Bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lofland, L. H. (2018). *Yabancıların Dünyası*. (çev. S. D. Yeşilyurt), İstanbul: Ketebe Yayınları.

Lynch, K. (2018). *Kent İmgesi*. 11. bs., (çev. İ. Başaran), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mantran, R. (2015). İstanbul Tarihi. 4. bs., (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları (orijinal baskı tarihi 1996).

Mumford, L. (2019). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. 3. bs., (çev. G. Koca ve T. Tosun), İstanbul: Ayrıntı Yayınları (orijinal baskı tarihi 1991).

Ökten, S. ve Can, A. (2002). Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu. *Türkler Ansiklopedisi*. C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ökten, S. (2010). Tarih ve Medeniyet Perspektifinden İstanbul Estetiği. (Ed. R. Bozlağan, N. Yılmaz ve A. Can), *İstanbul: Kent ve Medeniyet* içinde. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2010, ss. 175-190.

Özkurt, M. Ç. (2021). Taksim Meydanından Günümüze Ulaşmayan Bir Estetik Dokunuş: Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü Lojmanı Ön Cephesindeki Cumba. Ubcak *5. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi, Tam Metin Kitabı*, ss. 88-96

Özbek, M. Ö. (2021). Tarihsel Süreçlerde Taksim Meydanı ve Beyoğlu Bölgesinin Morfolojik Evrimi ve Sentaktik Analizleri. *Tasarım + Kuram*. 17.32, ss. 35-54.

Pamuk, O. (2019). *Resimli İstanbul: Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taşçı, H. (2021). *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*. 2. bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

TRT HABER. Taksim Cami ibadete açıldı. https://www.trthaber.com/haber/gundem/taksim-camii-ibadete-acildi-584232.html (25 Haziran 2023).

Yücesoy, E.Ü. (2018). Kültürel Miras, Koruma ve Planlama: Değişen Algılar, Sorumluluğun Devamlılığı Üzerine. *Şehir & Toplum*. 9, 37, ss. 37-44.

Şüphesiz doğa kent ilişkisine yönelik bu sorun ve gelişmeler küresel ölçekte etkili olmasına rağmen coğrafyalar arasındaki farklar, ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyi, geleneksel, kültürel öncelik ve değerler zaman zaman uç noktalara varacak yerel farklılıklar getiriyor. Özellikle Türkiye gibi kırdan kente ve kentler arası göçün yoğun olduğu, barınma sorununun önceliğini koruduğu, gelir dağılımının sorunlu olduğu, planlamanın yapılaşmanın arkasından geldiği, planların mevzi planlar aracılığı ile yoğun bir biçimde değiştirildiği, bilgi, sanayi ve teknolojiyi ikinci elden tüketen ortamlarda kent ve doğa arasındaki çatışma daha baskın olarak hissediliyor. Bu çatışma sadece doğanın yok olmasını ve sorunlu bir kentleşmeyi değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerinin kesintiye uğramasını getiriyor.

Prof. Dr. Jale Erzen

ESENLER BELEDİYESİ

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ

9 786259 525136